

ADTABANLI EYLEMLER VE KILINIŞ ÖZELLİKLERİ

Mustafa Aksan-Yeşim Aksan

Özet

Bu çalışma Türkçedeki adtabanlı eylemlerin biçimbilimsel ve anlambilimsel özelliklerini betimlemeyi amaçlamaktadır. Clark ve Clark (1979)'daki öneri çerçevesinde Türkçe adtabanlı eylemler, taban adın anlam özelliklerine göre sekiz sınıfa ayrılmıştır: yerleşen, yer, süre, kılıcı, deneyimleyen, hedef, kaynak, ve araç eylemleri. Çalışma, yerleşen, yer ve hedef eylemlerinin kılınış özelliklerini tartışmakta ve taban adın içkin anlambilimsel özelliklerinin bu eylemlerin hedefte-bitişli olup olmadıklarını belirlemede etkin olduğu göstermektedir. Kılınış belirsizliği sergileyen yerleşen eylemleri ayrıca irdelenmiştir. Bağlamın, özellikle dünya bilgisinin bu tür eylemleri içeren tümcelerde zamansal sonluluk yorumu oluşturmadaki rolü betimlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Adtabanlı eylem, kılınış, kütle adı/sayılabılır ad, zamanda sonlu/sonsuz, hedefte-bitişli/ hedefte-bitişsiz.

DENOMINAL VERBS AND THEIR ASPECTUAL PROPERTIES

Abstract

This paper analyzes the morphological and semantic properties of denominal verbs in Turkish. Following Clark and Clark (1979), Turkish denominal verbs are classified into eight semantic categories: location, locatum, duration, agent, experiencer, goal, source, and instrument. The lexical aspectual characteristics of location, locatum, and goal verbs are also presented. It is argued that the inherent semantic features of base nouns have a crucial role in determining the telicity of the above-mentioned denominal verbs. There is a correlation between the (non)boundedness of the base nominal and the (a)telicity of the derived verb. The paper finally focuses on the variable aspectual properties of locatum verbs and illustrates the impact of contextual factors, particularly real-world knowledge, in ascribing (a)telicity interpretations to these verbs.

Key words: Denominal verbs, lexical aspect, mass/count noun, temporally delimited/nondelimited, telic/atelic.

1. Giriş

Eylemleştirme, en genel anlamıyla, bir adın ya da ad kökenli bir sözcüğün, bir eylemin adı olarak kullanılması biçiminde tanımlanabilir. Değişik araçların kullanımıyla gerçekleştirilen eylemleştirmeye, sıklıkla bir ad tabanına eylemleştirci bir türetim biçimbiriminin getirilmesi olarak karşımıza çıkar. Hopper ve Thompson'a göre (1985) eylemleştirmeye ile *bakışsımsız* (asymmetric) bir işlem olan adlaştırma, *bir varlık olarak yorumlanan olayı* adlaştırırken, eylemleştirmeye *olay olarak yorumlanan bir varlığın adı* değildir. Birbirlerinin tersi işlevler olarak görülmeyen adlaştırma ve eylemleştirmenin, yukarıda anılan tanımlaması çerçevesinde bakışsımsız söylem işlevleri birçok araştırmanın konusu olmuştur. Evrensel eğilimler açısından baktığımızda ise, örneğin *kılıcı* ve *etkinlik* adlaştırmalarının dillerin tümünde görüldüğü, bunun da insan bilişiminin bir yansıması olduğu, öte yandan eylemleştirmenin, diller arası daha az düzenlilik gösterdiği, bunun da bir ölçüde dillerin biçimbilimsel türüne bağlı olduğu öne sürülmüştür (Woodworth, 1991)¹. Bir diğer evrensel eğilim ise, adlaştırmalara oranla eylemleştircilerin, türetim tabanlarına anlamları yönünden daha bağımlı olduklarıdır. Yine, önemli bir ayrımla da, dillerde eylemleştircilerin sayısının adlaştırmacılarından her zaman daha az olmasıdır².

Eylemleştirmeye üzerine yapılan bütün çalışmalarda vurgulanan bir başka olgu da, sıklıkla karşımıza çıkan *kendineözgüllük* ve bunun da bir ölçüde, toplumsal/kültürel yapıya bağlı olmasıdır³. Bir ad ya da eylem tabanı ile bunlardan türetilmiş adlaştırmanın ya da eylemleştirmenin arasındaki ilişkinin aynı olmaması, türemiş biçimin tabandan bağımsız anlam aktarabilmesi, geleneksel olarak *çokanlamlılıkla* açıklanmaktadır. Diğer bir deyişle, türetim süreci, türetilen yapı ile taban arasında farklı derecelerde bir anlambilimsel bağımlılık ortaya çıkartmaktadır. Ortaya çıkan anlam çeşitliliği, eylemleştircilerin evrensel olmaması, bu sürecin ne kadar karmaşık olduğunun göstergesidir.

¹ Bu karşılaştırmalı çalışmada, türetim biçimbilimi özelliklerine göre 7 dil türü belirleniyor. Sözcük türetiminde biçimbirimleri çok az kullanan dillerden, biçimbirimleri sıklıkla kullanan dillere doğru dereceli bir sınıflama betimleniyor. Türkçe, bu sıralamada türetimde biçimbirimleri sıklıkla kullanan diller arasında yer alıyor.

² Eylemleştiren bir adın tekrar adlaştırılması, bu adlaştırmanın da tekrar eylemleştirmesi gerçekleşen bir durumdur. Türkçede adlaştırma ve eylemleştirmeye birbiri ardına rahatlıkla gerçekleşebilmektedir.

³ Hale ve Keyser (1992, 1993, 1998), bir dizi çalışmada, bu türetimlerde ortaya çıkan anlam farklılıklarını çalışma dışı tutuyorlar ve konunun bu boyutunun dilbilgisinin işi olmadığını söylüyorlar. Kiparsky'nin (1997) eleştirileri de bu noktada başlıyor; anlam boyutunun bu kadar belirleyici olduğu bir türetim yapısında anlamı dışarıda bırakmanın olanaksız olduğunu, böyle yapıldığında, yapıyı belirleyen temel özelliklerin asla görülemeyeceğini söylüyor. Yine, benzer biçimde Higginbotham (2000) "teleologic" olduğunu söylediği olguların adtabanlı eylem türetiminde son derece etkili olduğunu belirtiyor. Clark ve Clark'ın (1979) kullanımbilim ağırlıklı, dünya bilgisini olabildiğince ayrıntılandıran incelemelerinin bu denli çeşitli olmasının nedeni de, büyük ölçüde, bu yapıların kullanım bağlamına çok açık olmasıyla açıklanabilir. Öte yandan Aronoff (1980, 1984) varolan anlambilimsel açıklamaların yeterli olduğunu, adtabanlı eylemleri bağlamsallar gibi yeni bir ulam katarak betimlemenin gerekmediğini bildiriyor. Dilde başka kullanımlarda da benzer bağlamsallar ya da bağlama çok duyarlı anlam yorumlarının olduğunu, böylesi durumların yalnızca adtabanlı eylemler için geçerli olmadığını öne sürüyor.

Biz bu çalışmada, Türkçede ad tabanlarından +*LA*- eki ile türetilmiş eylemlerin kimi kılınış özelliklerinin bir betimlemesini sunmaya çalışacağız. Çalışmanın birinci bölümünde, anlambilimsel açıdan adlardan türetilen eylemlerin en kapsamlı ve ayrıntılı sınıflamasını sunan Clark ve Clark (1979) temelinde, türetim sürecinin genel özelliklerini tartışacağız. Türkçe veri üzerinde daha ayrıntılı bir çözümleme içeren ikinci bölümde ise, farklı anlam özellikleri gösteren bu eylem sınıflarının kılınış özelliklerini inceleyeceğiz.

2. Adtabanlı Eylemler

Biçimbilimi açısından, eylemleştirmede hangi eylemin hangi ek ile eylemleştirileceği inceleme konusudur. Burada, daha genel bir soru olan biçimbilimi-anlambilimi ilişkisinin daha da zorlukla betimlendiği bir alan ortaya çıkmaktadır. Aronoff (1980, 1984) özellikle *sıfır ekleme* (zero derivation, zero suffixation) ile yapılan türetimlerde, düzenli bir ilişkinin aranmasının anlamsız olacağını belirtmektedir. Zaten sorunlu bir ilişki olan anlambilimi-biçimbilimi ilişkisi, eylemleştirmede çok fazla sayıda anlam ilişkisinin ortaya çıkmasıyla daha da karmaşıklaşmaktadır. Bu bağlamda, türetim engellemesinin nasıl çalıştığı ya da neden kimi durumlarda çalışmadığı da bir diğer sorudur. Özellikle ad tabanlarından eylem türetmek sözkonusu olduğunda, İngilizce gibi sıfır ek kullanan dillerde, tartışmalara sıfır ekleme sürecinin ne ölçüde biçimbilimsel ekleme ile benzer olduğu da eklenmektedir⁴. Plag (2000)'e göre eylem türetiminde sıfır ekleme en genel işlemdir ve diğer eklerle yapılan türetimler olası anlamların altkümelerini oluşturur. Sıfır ekleme ile yapılan türetimler, diğer eklerle yapılan türetimlere oranla daha fazla bağlam bilgisi gerektirir; ayrıca yine diğer türetim süreçlerinden farklı olarak genellikle ek taşıyan taban sözcüklere eklenmezler.

Eylemleştirmeyi sözdizimi açısından inceleyen bir dizi çalışmada, Hale ve Keyser (1992, 1993, 1998), bir yandan adtabanlı eylem türetimlerinin sözdizimsel türetim ile açıklanabileceğini tartışırken, bu tür yapıların sözdizimsel inlemede tanı ortamları olarak kullanılan kimi yapılar ile ilişkilerini de göstermektedirler. Hale ve Keyser'e göre, eylemleştirme, *sözcük-sözdizimsel* (l-syntax) bir yapıdır ve Baker (1988) tarafından geliştirilen *sözcük birleştirme* (incorporation) ile Talmy'nin (1985) önerdiği *conflation* kavramları, sözdizimsel taşımayı düzenleyen *baş-öge taşıma*, *boş ögenin yönetimi* benzeri ilkeler ile açıklanabilmektedir. Bu yaklaşım, varolan yapıların nasıl

---

⁴ Alanyazınında bu türetim biçimini anlatan farklı terimler, *zero-derivation*, *conversion*, *functional shift* vb., kimi araştırmacılar için bir ve aynı olguyu, kimi araştırmacılar içinse birbirlerinden farklı olguları aktarmaktadır. Don (1993) farklı terimlerin kullanımı ile buna dayalı açıklama farklılıklarının ayrıntılı bir özetini sunar.

türetildiğini açıklamakla kalmaz, aynı zamanda asla türemeyecek eylemlerin neden türemeyeceklerini de açıklar.

Anlambilimsel açıdan eylemleştirmeyi inceleyen, Jackendoff (1990) temelli çalışmalarda ise (Kageyama, 1997; Labelle, 2000), kavramsal/bilişsel anlambilimi terimleriyle, kavramsal düzeyde eylemler bir dizi *kavramsal ilkelerin* (conceptual primitives) oluşturduğu yapılardır. Bu ilkeler, belirli ilkelere göre bir *kalıpta* (template) dizilirler; adtabanlı eylemler ve bunların altanlam kümeleri için bağımsız bir kalıp düşünülmez, bunlar varolan, tanımlanmış yapılar içerisinde yorumlanır. Olası farklı anlam alttürleri farklı anlambilimsel yüklemere göre oluşur.

Eylemleştirmeyi ve bunun sonucu ortaya çıkan çokanlamlılığı kullanımbilimi yönünden inceleyen çalışmalar ise (Rose, 1973; Clark ve Clark, 1979; Buck, 1993), bu tür eylemlerin anlam yorumlarının kullanım bağlamıyla çok yakından ilişkili olduklarını, dolayısıyla kendine özgü bir kuramsal çerçeve gerektirdiğini belirtmektedirler. Özellikle Clark ve Clark (1979), bu tür eylemleri *bağlamsallar* (contextuals) olarak tanımlayarak, bu tür sözcüklerin anlambilimin tanımladığı *düzanlamlı* (denotational) ve *dizin anlamlı* (indexical) sözcüklerden farklı olarak göndergelerinin ve *içlemlerinin* (sense) büyük ölçüde değişebileceğini, anlam yorumlarının da bağlam bağımlı olması nedeniyle ayrı bir tür olarak tanımlanması gerektiğini savunurlar. Bu yaklaşıma göre, ortaya çıkan türleri ve sınıflama ölçütlerini aşağıda daha ayrıntılı olarak sunacağız.

3. Adtabanlı Eylem Sınıfları

Ad tabanlarından türetilen eylemlerin çok sayıda farklı anlam yorumuna olanak sağlamaları, bu eylemlerin anlam yorumları temelinde farklı (çoğu zaman örtüşen) tür sınıflamalarına yol açmıştır. Burada, örneklemek açmacıyla üç çalışmada önerilen sınıflamaları kısaca sunuyoruz. Comrie (1985)'e göre, adtabanlı türemiş eylemler iki temel küme oluştururlar. Bu kümeler ve bunların yalın açılımları ise aşağıdaki gibidir:

Yüklem adlar

AD olmak (AD gibi olmak, AD gibi davranmak)

AD durumuna gelmek (AD gibi olmak)

AD olmasını sağlamak (birine AD gibi davranmak)

Yüklem ve belirteçlerin tamlayanları

AD sahibi olmak

AD sahibi olmasını sağlamak

AD üretmek/imal etmek

Araç kullanımı olanlar

AD'ı bir amaçla kullanmak

AD'ı kullanarak bir iş yapmak

AD'in yer/zaman dilimi göstermesi

AD'in anlattığı duyguyu hissetmek

Diller arası karşılaştırmalı bir çalışma olan Woodworth (1991:192) ise adtabanlı eylemlerin temel anlam açılımlarını aşağıdaki altkümelere ayırır:

AD gibi davranmak

AD gibi olmak

AD olmak

AD durumuna gelmek

AD'in yaptıklarını yapmak

AD'a gitmek

AD'da ağrı hissetmek

AD'ı avlamak

AD'a dönüştürmek

AD yapmak

AD'ı ayırmak

Eylemleştirici eklerin birbirleriyle karşıtısal işlevleri inceleyen Plag (2000) ise, özellikle sıfır ekleme sonucu ortaya çıkan anlam çeşitliğini açılımlayıcı eylem anlamı açısından sınıflar:

<i>yer</i>	AD'ı koy
<i>donat</i>	AD sağla
<i>ettir</i>	AD yap
<i>sonuç</i>	AD durumuna getir
<i>başlama</i>	AD ol
<i>eyle</i>	AD eyle
<i>benzet</i>	AD gibi davran
<i>araç</i>	AD'ı kullan
<i>yoksun</i>	AD'ı ayır

durumsal AD ol

Bu genel türlerin yanısıra zamanda ve uzamda *devinim* (*to jet, to winter*), AD'ın *tipik etkinliği* (*to hammer*), AD'ın *tipik işlevi* (*to cripple*) bu sınıflamaya eklenir.

Adtabanlı türemiş eylemler üzerinde yapılmış en ayrıntı çalışma olan Clark ve Clark (1979)'da önerilen özgün kullanımbilimi kuramı ve buna dayalı olarak geliştirilen tür sınıflaması alanyazında en sıklıkla başvuru alan sınıflamadır. Clark ve Clark (1979)'da temel amaç, dil kullanıcılarının, daha önce hiç kullanılmamış bir yapıyı nasıl türettikleri ve bu kullanımları yine bunları daha önce duymamış dil kullanıcılarının nasıl olup da doğru yorumlayabildikleridir⁵. Clark ve Clark (1979) yaratıcı dil kullanımını, inceleme alanı olarak da İngilizcede çok sıklıkla kullanılan, Türkçede hemen hemen hiç olmayan, sıfır ekleme ile türetilen ad tabanlarından eylem türetme işlemini belirliyorlar.

Ayrıca, Clark ve Clark (1979) *yeni türetimler* (innovation) için en sık kullanılan türetim aracı olarak sıfır eklemenin kullanımını açıklamada anlam ilişkilerine yeni bir ulam ekliyorlar. Yine onların örneklerini kullanırsak, bu biçimde türetilen eylemlerin anlamları, temelde bir *kaydırma* (shifting) içermektedir. Dizinsel olan *o* (*he*) adının, düz anlamı olan *bekar* (*bachelor*) adının içlemleri ve göndermeleri sabittir. Oysa, adtabanlı eylemlerin anlamları kullanıldıkları zaman, yer, ve kullanımlarını belirleyen etkenlere bağlıdır. Bu durumda, *bağlamsal* sözcükler denebilecek bu tür türetimlerin yorumlanmaları için ayrı bir açıklama gereklidir. Eylemin kendisi, dil bağlamı ve diğer ortak bilgiye dayanarak kullanıcının, ilk kez kullanılan bir adtabanlı eylemi dinleyicinin bu eylemin anlamını hemen işlemleyebileceğini ve hangi durum, olay, ya da sürece gönderme yaptığını hemen anlayabileceğini varsaymaktadır.

1300 kadar adtabanlı eylemin incelendiği bu çalışmada, Clark ve Clark (1979) dört temel sınırlama koyuyorlar:

- i. ekleme olmadan türetilmiş olmak (sıfır ekleme),
- ii. taban adın somut nesne adı olması (soyut adlardan yapılan türetimlerin aslında çok da farklı olmasını beklemiyorlar),
- iii. türemiş eylemin anlam genişlemelerinin dışarıda tutulması (ancak pek çok durumda bunun dışına çıkmak gerekiyor),
- iv. türemiş eylemin herhangi bir eylem gibi, çekimli eylem gibi kullanılabilmesi (sıfat tabanları dışarıda tutuluyor).

---

⁵ Kiparsky (1997), Chomsky'nin dilin bilgisinin doğasına ilişkin kullandığı, "Plato'nun sorusu" olarak adlandırdığı durumun adtabanlı eylemlere ilişkin bilgimizde en açık biçimde görüldüğünü belirtiyor. Bu tür sözcüklere ilişkin bilgimiz, büyük ölçüde deneyimden bağımsız bir bilgidir. Dil edinimi açısından da, algılamaya konu olmayan bir öğenin (sıfır türetimin) bilgisinin nasıl edinildiği yine Platon'un sorusu ile ilgilidir.

Adtabanlı eylemleri sınıflamada, kendilerinden önce yapılan diğer çalışmalarda da kullanılan bir yöntem olan *açıklamayı* kullanıyorlar. Açıklama, veride yer alan tüm eylemlere uygulanabilen bir yöntem ve temelde taban adın açıklamsında eylemle ne tür bir anlam ilişkisi olduğu Fillmore'un *Durum Kuramında* tanımlanan anlam rolleri üzerinden yapılıyor. Açıklama, kendi başına bir kuramsal değer taşıyor ve her eylemin tüm anlam değerini kapsayacak yeterlilikte olmuyor. Açıklama kullanıldığında ise dokuz temel eylem kümesi oluşuyor.

1. Yerleşen Eylemleri

Taban adların nesne durumunda ve bir varlığın diğerine göre konumunu belirttiği adların olduğu eylemler.

2. Yer Eylemleri

Taban adların açıklama tümcesinde yer durumu taşıyan adların olduğu eylemler.

3. Süre Eylemleri

Taban adların ilgeç öbeğinde yer alan, süre/zaman gösteren adlar olduğu eylemler.

4. Kılıcı Eylemleri

Taban adların kılıcı durumu taşıyan adlar olduğu eylemler.

5. Deneyimleyen Eylemleri

Taban adların deneyimleyen adları olduğu eylemler.

6. Hedef Eylemleri

Taban adların hedef durumu/rolü taşıyan adlar olduğu eylemler.

7. Kaynak Eylemleri

Taban adların kaynak durumu/rolü taşıdığı adlar olan eylemler.

8. Araç Eylemleri

Taban adların araç adları olduğu eylemler.

9. Diğer/Çeşitli Eylemler

Bu eylem türleri, adtabanlı eylemleri tam olarak açıklamıyorlar ve pek çok örnek aslında birden çok eylem türünün üyesi olabiliyor.

Özellikle yeni türetimler, Clark ve Clark (1979)'a göre eylemleştirmenin anlambilimsel ve kullanımbilimsel açıdan incelenmesi gereken en ilginç öğelerdir. İngilizcede yeni olmayan *sözcükselleşmiş* kullanımlar en az üç temel özellikleriyle daha farklıdır. Birincisi, pek çok adtabanlı eylemin tabanı kaybolmuş (*boycott the store*) ve bu eylemler deyimleşmiş durumdadır. İkincisi, pek çok eylemde anlam daha saydam olmasına rağmen, eylemin yorumunda taban ad yer almamakta (*to land* ve *to park* eylemlerinde, 'yere indirmek' anlamı varsa nasıl bir *göle* inilebiliyor ya da 'bir park yerine koymak' anlamı varsa nasıl oluyor da *garaja* park edilebiliyor?). Üçüncüsü ise anlamdaki kendine özgünlük: *land the plane* "put down"; *ground the plane* "keep down" neden tersi değil? Yeni türetimlerde bu sorunlar yaşanmıyor. Henüz deyimleşmedikleri için türetim süreci ile açıklanabilir eylemler oluyorlar.

Önerilen kullanımbilimi ilkelerine göre ise üç temel ölçüt bağlamsalları diğer anlam türlerinden ayırmakta:

i. *İçlem sayıları*

Gerek düzanamlılar, gerekse dizinsel anlamlılar genelde birden çok göndergeleri ve içlemleri olan sözcüktür. Ancak bu durum içlemin kaydırılmasıyla ortaya çıkmaz ve bunlar sınırlı sayıdadır. Özetle, bu tür sözcüklerin kaç değişik anlamları olduğu sayılabilir. Oysa bağlamsallarda bu sayı sınırsızdır.

ii. *Bağlam bağımlılık*

Düzanlamı ve içlemi sabit olan sözcükler bağlama bağlı olarak içlemlerini ve göndergelerini değiştirmezler. Bağlam bağımlı öğeler ise içlem ve göndergelerini değiştirdikleri için ancak kullanım bağlamında yorumlanabilirler.

iii. *Dil kullanıcılarının işbirliği*

Göndergeyi değiştirme, göndergesi sabit olan anlatımlara oranla dil kullanıcılarına daha fazla sorumluluk yükler. Göndergeyi değiştirme, bildirişimin her anında işbirliği gerektirir.

Bu ölçütler aracılığıyla bakıldığında, adtabanlı yeni eylem türetimleri, bağlamsal sözcüklerdir ve sınırsız anlam aktarabilirler. Yorumlanmaları ya da hangi anlamı aktardıkları bağlam bağımlıdır ve dil kullanıcılarının işbirliğine dayanır.

Özel adların taban sözcükler olması durumunda, özel adların anlamlarının olmaması, bu tür türetimleri sorunlu gibi gösteriyor. Dolayısıyla eğer bunları

bağlamsal öğeler olarak görmezsek özel adlardan türetilen eylemleri açıklamak zor olacaktır⁶.

Genel adlar diyebileceğimiz sözcükler, özel adlardan farklı olarak anlamlarını türemiş eylemin anlamıyla ilişkilendirebileceğimiz adlardır. Burada da söz konusu olan hangi sözcüksel değişmezlerin, örneğin *sağla-*, *ol- benze-*, vb. türemiş eylemin anlamını belirlemede kullanılacağıdır. Örneğin, *çekic+le-* eyleminin açılımında taban adı “alışlageldiği gibi, tasarlandığı amaç için kullanmak” anlamı düşünülebilir. Buna karşı, bu açıklamaya izin vermeyen örnekler de rahatlıkla bulunabiliyor. Örneğin, İngiltere’de bir gösteride, kendilerine *taş* ve *şişe* atılan göstericiler, *taş+la-n-dık* ve *şişe+le-n-dik* diyerek şikayet ediyorlar. Birçok araç tasarlandığı amaç dışı kullanılabilir, yeni kullanımlarının bu biçimde kullanımında yalnızca aracın normal ya da genel kullanımı değil, bundan daha önemli olan kullanıcıların ortak bilgileri ve diğer ölçütler olacaktır⁷.

Eylem kümeleri tanımlamak için geliştirilen yorumlama kuramında, özellikle de yeni kullanımların yorumlanmasında Clark ve Clark (1979)’ da önerilen temel ölçütler ise aşağıdakileri kapsamaktadır:

Yeni Kullanımların Yorumlanması

Yeni adtabanlı eylem uzlaşısı

Yeni adtabanlı eylem kullandığında, konuşucu

a. ortam türünü

b. o anda dinleyicinin hemen işleyebileceği bilginin

c. özgül bir biçimde

d. ortak bilgiye dayanarak

e. kullandığı adtabanlı eylemin taban adının ortamda yalnızca bir rolü olduğunu, eylemin diğer yüzey öğelerinin başka rollerini gösterdiğine inanır.

Yorumlamaya temel olan dünya bilgisi ise ikiye ayrılmaktadır:

⁶ Çal-ış-ma-mız ve-ri-sin-de Türk-çe-de bu tür ey-lem-le-re rast-la-ma-dık. +İAŞ- eki ile ku-ru-lu-muş ki-mi ey-lem-ler ise, da-ha çok gi-bi dav-ran-mak an-la-mın-da. Ta-ma-men bağ-lam ba-ğım-lı öğe-ler ola-rak an-lam-lan-dı-rıl-mak-ta-lar (Şa-ban+laş- De-mi-rel+leş- gibi).

⁷ Clark ve Clark(1979)’ ın ver-di-ği ör-nek-te Bu kez Max çok ile-ri git-ti, bir po-lis me-mu-ru-nu çay-dan-lık-la-ma-ya çal-ış-mış. Bu kul-la-nım-da, Max’ın in-san-la-rın ba-cak-la-rı-nın ar-ka-sı-na çay-dak-lık sürt-mek gi-bi bir alış-kan-lı-ğ-ı söz-ko-nu-su. Clark ve Clark (1979)’ a gö-re,

i. çay-dan-lık-la-mak ve Ho-udi-ni-le-mek iç-lem-le-ri-ni ve gön-der-ge-le-ri-ni kay-dı-ran, bağ-lam-sal öğe-ler-dir. Son-suz sa-yı-da ola-sı an-lam yo-ru-mu-na yol aç-a-bi-lir-ler.

ii. iç-lem-le-ri ve gön-der-ge-le-ri her kul-la-nım-la-rın-da bağ-lam ba-ğım-lıdır.

iii. hangi anlamda kullanıldıkları kullanıcıların işbirliğine bağlıdır. Kullanıcıların aynı anda, aynı ortak bilgiye erişmeleri ve diğer tüm olasılıkları dışarıda bırakmaları gerekir.

i. *Genel bilgi*: En genel anlamda insanların zaman, uzam, temel fizik yasaları, doğal türler, insanın ürettikleri ve işlevleri gibi. Bu tür bilginin insanlarda ortak olduğu ve farklılık göstermediği öngörülür.

ii. *Özgül bilgi* : İnsanların özgül olay, kişi, durum, süreç ya da nesnelere ilişkin bilgileri. Bu tür bilgi ortak değil daha çok bireyin öznel tarihine ilişkin.

Adtabanlı eylemlerin en sık karşılaşılanları somut nesnelere ilişkin genel bilgiye dayanıyor. Somut nesnelere ilişkin genel bilgi nesnelere sınıflamada nesnenin üç görünümünü temel alıyorlar:

i. fiziksel özellikler

ii. varlık özellikleri (gelişim özellikleri)

iii. olası kullanımları

İlkörnek kuramını (prototype) kullanan bu varsayımlara göre dünyaya ilişkin varsayımlar, insanın dünyayı kavramasında etkin olurlar. Yine bu varsayımlara göre kimi nesnenin doğasını belirlemede *baskın özellikler* (predominant features) diğer özelliklere göre daha belirleyici olurlar.

Adtabanlı eylemler bu özellikler ve varsayımlar açısından incelendiğinde, Clark ve Clark (1979)'a göre taban adları baskın özellikleri yönünden değerlendirdiklerinde aşağıdaki küme ve alt kümeleri belirliyorlar:

a. *Yerleştirilebilirler* (placeables): Yerleştirme eylemlerinin taban adları, bir yere konabilen, yerleştirilebilen, genel anlamda bir başka nesneye göre konumlandırılabilen öğelerin adları. Örneğin *halı* zemine göre konumu belirlenen bir varlık olurken, tersi, yani *zemin* halıya göre konumu belirlenebilir bir öğe değil (halı zeminin üzerine konabilirken zemin halının üzerine konamaz).

b. *Yer* (places): Yer eylemlerinin taban adları bir yeri gösteren addır; başka varlıklara göre nesnelere konabilecekleri yerleri gösterir.

c. *Zaman aralıkları* (time intervals): Süre eylemlerinin taban adları, zaman dilimlerini, olay ve süreçlerin gerçekleştiği zamansal “yer” adlarıdır.

d. *Kılıcılar* (agent): Kılıcı eylemlerinin taban adları baskın özelliği bir iş yapanı gösteren adlardır.

e. *Alımlayıcılar* (receivers): Deneyimleyen eylemlerinin taban adları bir varlığı alan ya da deneyimleyenlerdir.

f. *Sonuçlar* (results): Amaç eylemlerinin taban adları sonucu gösteren adlardır; bu sonuçların baskın özelliği belirli bir eylemin ya da dönüşümün sonucu, sonuçta ortaya çıkan ürün olmalarıdır. Pek çok sonuç adı için ortaya çıkan varlığın nasıl olduğundan çok, sonuç ürünün fiziksel özellikleri önem kazanmaktadır.

g. *Öncüller* (antecedents): *Kaynak eylemlerinde* (source verbs) taban ad öncülü göstermektedir; bir eylemin ya da dönüşümün başlangıcı anlatılmaktadır.

h. *Araçlar* (instruments): Araç eylemlerinin taban adları araç ya da araç olabilecek varlıklardır; baskın özelliklerinden birisi gerçekleşecek olay ya da elde edilecek bir erişim için o anda ve o yerde varolmalarıdır.

Yukarıda sıralanan sekiz baskın öge, olası öğelerin tamamını kapsamamakta, kimi adtabanlı eylemler kendilerine özgü baskın özellikler gerektirmektedir. Öte yandan bu sekiz özelliğin kimileri birleştirilebilir özellikler olarak görülebilecekken, kimileri de daha ayrıntılı alt sınıflamalara ayrılabilir.

Bu sekiz baskın özellik, adtabanlı eylemler düşünüldüğünde birer temel önermeye dönüştürülebilir.

ULAM	ÖRNEK	BASKIN ÖZELLİK
1. Yerleştirilebilirler	<i>battaniye, baharat</i>	Yer (e, x)
2. Yer	<i>kulübe, sıra</i>	Yer (x, e)
3. Zaman aralıkları	<i>yaz, haftasonu</i>	Süre (x, e)
4. Kılıçlar	<i>kasap, katip</i>	Yap (e, x)
5. Alıcılar	<i>tanık, boykot</i>	Deneyimle (x, e)
6. Sonuçlar	<i>grup, pudra</i>	Durumuna Gel (x,e)
7. Öncüller	<i>biraraya getir</i>	Oluş (e,x)
8. Araçlar	<i>kelepçe, kazan</i>	İle (Yap (x,y) e)

Önerilen adtabanlı eylem uzlaşısı, bu tür eylemlerin kullanımına önemli sınırlamalar getirmektedir. Bu sınırlamalar, bize adtabanlı eylemin kullanım bağlamında, hangi anlamı aktaracağını belirlenmesinin yanı sıra, neden ve ne zaman kabul edilebilir ya da edilemez olduklarını da söyleyeceklerdir. Bu sınırlamalar etkileşirler ve bunları ayrı olarak incelemek oldukça zordur.

Clark ve Clark (1979)'da önerilen yorumlama kuramının diğer ayrıntılarına girmeden, son olarak ortak bilginin bu çözümlemedeki yerine değinmek istiyoruz. Eylemin anlamlandırdığı durum, ortak bilgiyi kullanan kullanıcılar tarafından işlenebilir. Genelde bu sınırlamanın gereği kolaylıkla yerine getirilebilir, gerekli olguların bilgisi genel bilginin özünde vardır.

Kullanıcıların eylemin hangi tür durumu anlattığına nasıl karar verdikleri daha kapsamlı araştırmalar gerektirmektedir. Söz konusu olan durumun ne kadar belirgin ya da özgül olabileceği de bir diğer sorudur. Genel anlamda, kullanıcılar, bunu belirleyebilmek için de taban adın baskın özelliklerine başvurmak zorundalar. Ancak pek çok somut varlığın genel bilgisi, birden çok baskın özellik taşır; dolayısıyla, eylemler çokanlamlı olmaktadır. Örneğin *raf* nesnesinin en az iki baskın özelliği

vardır: üzerine birşeyler konabilen *yer* olması; duvarlara yerleştirilebilen *varlık* olması. Böylece *raf* iki farklı kullanıma izin verir: *Kitapları raf+la*; nesnenin (kitap) bir yere (*rafa*) konmasını, öte yandan *dolabı raf+la* kullanımında ise *raf* bir nesne olarak bir yere konmaktadır. Ortak bilgi, *kitapları raf+la-* kullanımında, *kitaplara raf takmak* anlamını engellemektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde, adtabanlı eylemlerin türetim süreçlerini ve işlem sonucu ortaya çıkan, farklı anlam özelliklerini, Clark ve Clark (1979) da geliştirilen sınıflama önerisi ve kullanılan ölçütler açısından Türkçedeki görünümünü sunduk. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, adtabanlı eylemleri anlambilimi özellikleri açısından bir başka boyutuyla inceleyeceğiz.

4. Adtabanlı Eylemlerde Kılınış

Yazının bu bölümünde, adtabanlı *yer*, *yerleşen* ve *hedef* eylemlerinin kılınış sınıfları belirlenecektir. Bu belirleme yapılırken, hem taban adın anlambilim özelliklerinin hem de dünya bilgisinin türemiş eylemlerin kılınış özellikleri üzerindeki etkisi gösterilecektir.

Görünüş çalışmalarında temel amaçlardan biri eylemlerin içkin kılınış özelliklerini, zaman iç yapısını saptamaktır. Eylem, üyeleriyle bütüncül ele alınır, *olay* (edim, erişme, tamamlama) ve *durum* anlatımına göre kılınış sınıfları oluşturulur. Kılınış sınıflarının oluşumunda eylemin anlattığı olayın *sonluluğu* (delimitedness) ya da anlatılan olayın *hedefte-bitişli*⁸ (telicity) olup olmadığının belirlenmesi en çok tartışılan konulardır.

(1) ve (2)'de örneklendiği gibi eylem öbeği içinde yer alan adın *uzamsal sonluluğu* (spatial delimitedness) —sayılabilir / kütle adı, çoğul ad gibi— anlatılan olayın kılınış değeri üzerinde etkin olmaktadır. Örneğin, *tüketim eylemlerinden* (verbs of consumption) 'ye-' nicelenmemiş, sınırları belirsiz bir adı nesne olarak seçerse bu adı içeren sözce zamanda sonlu olmayan bir olayı betimleyecektir (1a); sınırlanmış, nicelenmiş adla (1b) birlikte aynı eylem bu kez sonlu bir olayı anlatacaktır.

- (1) a. Deniz bir saat boyunca *dondurma* yedi.
b. Deniz *bir külah dondurmayı* bir saatte yedi.
- (2) a. Sekreter *mektubu* bir saatte yazdı.
b. Sekreter bir saat boyunca/ bir saatte *mektupları* yazdı.

⁸ İn-gi-liz-ce 'te-lic' kav-ra-mı için Türk-çe-de [±]son nok-ta-lı te-ri-mi-ni kul-lan-mış-tık. An-cak Ay-de-mir (2006)'da kul-la-nı-lan he-def-te-bi-tiş-li / he-def-te-bi-tiş-siz ad-lan-dır-ma-sı-nın kav-ra-mı da-ha iyi kar-şı-la-dı-ğın-dü-şün-dü-ğü-müz için biz de ça-lış-ma-mız-da bu ad-lan-dır-ma-yı be-nim-se-dik.

Parça yapısı (part structure) yaklaşımına göre⁹, *ye-* eyleminin kılınış özelliği dondurma yeme olayının parçaları ve dondurma miktarının ölçüsüyle ilişkili olarak belirlenir. Dondurma ve dondurma yeme arasındaki bu *eşbiçimlilik* (homomorphsim), miktar belirlemeyi addan eylem alanına aktarır. Belirli miktar bir dondurmadan söz edildiğinde olay hedefte-bitişli olur, miktarı belirsiz dondurma, olayın hedefte-bitişsiz olmasına neden olur. Belirli ya da belirsiz miktarı belirlenen eylem üyesi *etkilenen konudur*: dondurma veya bir külah dondurma. Bu üyenin nicelenen özelliği fiziksel hacmidir. Hacim mutlaka bir *ölçekle* (scale) ilişkilidir. Değişme uğrayan özelliklerin ölçümü için kullanılan ölçeğe *özellik ölçeği* (property scale) adı verilir. (1a) daki gibi sadece *dondurma* söz konusu olduğunda özellik ölçeğinin doğal bir sınıra sahip olmadığını görürüz. Bu durumda, eşbiçimlilik bize anlatılan olayın hedefte-bitişsiz olduğunu söyler. *Bir külah dondurmada* özellik ölçeği üzerindeki sınır, külahtaki dondurma miktarına bağlıdır. Bu miktar sınıra ulaştığında anlatılan olay hedefte-bitişli olur.

5. İlke

Adların uzam boyutunda sahip oldukları *kütle/sayılabılır* (mass/count) olma özelliği ile olayların, zaman boyutunda *sonlu/sonsuz* (delimited/nondelimited) olma özellikleri arasındaki benzerlik bir çok araştırmacının tartışmalarını yoğunlaştırdığı noktadır (Krifka, 1989; Brinton, 1991; Jackendoff, 1991; Dowty, 1991; Verkuyl, 1993; Tenny, 1994). Jackendoff (1991) bu benzerlikten yola çıkarak, hem varlıklar hem de olaylar için [$\pm$ SINIRLILIK] (boundedness) anlambilim işlevini önerir. Uzam boyutunda, içkin anlamı gereği, sayılabılır varlıklar, örneğin, ‘kitap, elma’ ve zaman boyutunda, içkin anlamı gözönüne alındığında, hedefte-*bitişli* olaylar, örneğin, ‘patla-, sıçra-’ [$+$ SINIRLI], kütle adları, örneğin, ‘su, yağ’ ve hedefte-bitişsiz olaylar, ‘uyu-, yürü-’ [$-$ SINIRLI] dir.

Jackendoff’un [$\pm$ SINIRLILIK] işlevi adların anlambilim özelliklerini şöyle açıklar: Kütle adları *birim* (unit) değildir, bu yüzden kendilerinin daha küçük parçalarını oluşturacak örneklerine bölünebilirler. Örneğin, beş litre suyu birer litrelik şişelere boşaltırsak herbir bir litrelik şişlenmiş su gene su olarak tanımlanabilecektir. Sayılabılır adlar bir birim oldukları için kendilerinin daha küçük parçasını oluşturan örneklerle bölünemezler. Örneğin, bir elmayı dilimlediğimizde, dilimlediğimiz birimlerin artık bütün bir elmayla ilgisi yoktur. Sayılabılır çoğul adlar ise kütle adları gibi davranırlar. Bu adlar kurucu birimlerine ayrılabilirler, çünkü *bireysel öğelerden* (individual units) oluşmuşlardır. Jackendoff kütle adlarını çoğul sayılabılır adlardan ayırmak için [$\pm$ İÇ YAPI] özelliğini önerir. Kütle adları [$-i$], sayılabılır çoğul adlar [$+i$]dir. Kısaca, Jackendoff adların anlambilim bileşenlerini aşağıdaki gibi özetler:

⁹ Gö-rü-nüş ça-lış-ma-la-rın-da par-ça ya-pı-sı yak-la-mı-şı ve eleş-ti-ri-le-ri için bkz. Tenny (1994), Jac-ken-doff (1996), Ramc-hand (1997), Krif-ka (1998), Hay, Ken-nedy ve Le-vin (1999), Ken-nedy ve Le-vin (2000), Roths-te-in (2004), Wechs-ler (2005).

- (3) sayılabilir adlar (individuals): [+s, -i] *araba, muz*
topluluk adları (groups): [+s, +i] *hükümet, komite*
kütle adı (substances): [-s, -i] *su, oksijen*
sayılabilir çoğul adlar (aggregates): [-s, +i] *muzlar, arabalar*

6. Adtabanlı Eylemler ve Hedefte-bitişlilik

Adlar ve eylemler arasındaki bu benzerlik adtabanlı eylemlerin kılınış özelliklerini belirlemek için bir varsayım geliştirmemize yardımcı olur. Adtabanlı türemiş eylemlerde, *yer* (kutula-, zarfla-), *yerleşen* (eyerle-, sula-) ve *hedef* (grupla-, sınıfla-) eylemlerinin kılınış sınıfı, tabandaki adın anlambilim özellikleriyle açıklanabilir. Bu ad sayılabilir [+SINIRLI] bir adsa (kutu, eyer, grup) türemiş eylem *tamamlama* (accomplishment) kılınış sınıfında yer alacak, yani hedefte-bitişli olacaktır. Tabandaki ad kütle adıysa (un, jöle, asfalt) hedefte-bitişsiz *durum değişikliği eylemleri* (change of state verbs) ortaya çıkacaktır¹⁰. Şimdi bu varsayımımızı adı geçen adtabanlı eylemlerin alt sınıflarından örnekler üzerinde sınavalım.

6.1. Yer, Yerleşen, Hedef Eylemleri

Yer eylemleri, tümcede bir KONUnun (theme) bir YERe (location) doğru hareket etmesini anlatır. Bir başka deyişle, bu eylemler hareket eden ad öbeği KONUnun, YERe, KONUnun kendisine göre hareket ettiği sabit nesneye ulaşmasını anlatır. Hareket halindeki nesneyi anlatan ad öbeği KONU, KONUnun kendisine doğru yöneldiği hareketsiz nesne YERdir. Örneğin, ‘Ali küfeyi sırladı’ tümcesinde, kılıcı (Ali) fiziksel olarak bir nesneyi (küfeyi) sonul yerleşme konumuna, sabit bir nesnenin üstüne (sırtına) hareket ettiriyor. Kısaca, Ali küfeyi sözedilmeyen bir başlangıç noktasından belirlenmiş bir *sonul konuma* (final position) taşıyor.

Yer eylemlerinin, Clark ve Clark (1979)’a göre belirlenen alt sınıflarına baktığımızda, üstüne koyma yeri, içine koyma yeri, kap içine koyma eylemlerinin tümünde taban adın sayılabilir, uzamda sınırlı bir ad olduğunu, bunlardan türeyen eylemlerin de zamanda sonlu, hedefte-bitişli eylemler olduğunu standart kılınış testlerini¹¹ uyguladığımızda görürüz.

Koyma yeri (üstünde): sırtla-, yükle-

- (4) Ali küfeyi 2 dakikada /#¹² 2 dakika boyunca sırladı.

Koyma yeri (içinde): depola-, kılıfla-, dosyala-

¹⁰ İn-gi-liz-ce-de ben-ze-ri bir var-sa-yım için bkz. Har-ley (1999, 2005).

¹¹ Gö-rü-nüş ça-lış-ma-la-rın-da sık-lık-la kul-la-nı-lan iki ta-nı or-ta-mı var-dır. Nok-ta ve sü-reç an-la-tan be-lir-teç-ler-le ey-lem öbe-ği-nin uyu-mu, an-lam-bi-lim-sel ge-rek-ti-rim tes-ti. Bun-la-rın il-kin-de, X-de/için-de be-lir-te-ci he-def-te-bi-tiş-li olay-lar-la bir-lik-te ola-bi-lir-ken, X-bo-yun-ca be-lir-te-ci iç-kin an-la-mı ge-re-ği he-def-te-bi-tiş-siz ey-lem-ler-le bir-lik-te kul-la-nı-lır. An-lam-bi-lim-sel ge-rek-ti-rim tes-ti-ne gö-re, he-def-te-bi-tiş-siz bir olay an-la-tan tüm-ce-nin sü-rek-li-lik (prog-res-si-ve) an-la-tı-mı ay-nı ola-ya bit-miş-lik gö-rü-nü-şün-de bir tüm-ce-nin gön-der-me ya-pa-bi-le-ce-ği-ni sez-di-rir. Bö-y-le bir sez-di-rim iliş-ki-si he-def-te-bi-tiş-li olay an-la-tım-la-rı için söz ko-nu-su de-ğil-dir.

¹² # imi sözkonusu yüklemlele süreç anlatan belirteçlerin uyumlu olamayacağını gösterir.

(5) Deniz mektubu 2 dakikada /# 2 dakika boyunca zarfladı.

Kaplar (içinde): *çuvalla-, fırınla-, fiçila-, kasala-*

(6) Ali şarabı 2 dakikada /# 2 dakika boyunca şişeledi.

Yerleşen eylemlerinde, KONU ulaşacağı YERe vardığında YERin *betimleyici özelliği* (descriptive property) haline gelir (Buck, 1993). Örneğin, (7.) tümcede kılıcı (Deniz) bir nesneyi (çarşafı) fiziksel anlamda hareket ettirerek sabit duran bir nesnenin (yorganın) üstüne geçirir. YER tematik rolünü taşıyan ‘yorgan’ değişmiş, KONUnun için olarak sahip olduğu ‘çarşafı olma’ özelliğini kazanmıştır.

Geçici: *kundakla-, çarşafı-*

(7) Deniz yorganı 2 dakikada /# 2 dakika boyunca çarşafıladı.

Tekil nesnelere: *giysi, hayvan gereçleri: bezle-, duvakla-, nalla-, semerle-*

(8) Kadın yüzünü 2 dakikada /# 2 dakika boyunca peçeledi.

İmler: *tarihle-, mühürle-, noktala-*

(9) Müdür dilekçeyi imzalıyor. => Müdür dilekçeyi imzaladı.

Etiketler: *pulla-, markala-*

(10) Ali şişeyi etiketliyor. => Ali şişeyi etiketledi.

Yerleşen eylemlerinin ‘X’in üstünü kaplama’ anlamındaki alt sınıflarında (7-10), sayılabilir taban adlardan türeyen eylemler zaman boyutunda sonlu, tamamlama kılınış sınıfı eylemlerini oluştururlar. Örneğin, (10.) tümcede ‘etiketleme’ işleminde belirlenen hedefe ulaşıldığında —etiket şişenin üstündeki yerini aldığı— tamamlanacak olayda, yüklem süreklilik anlatımı ile bitmişlik anlatımı arasında herhangi bir gerektirim ilişkisi kurulamaz. Anlambilimsel gerektirim testine göre, Ali’nin şişeyi etiketlediği saptaması, Ali şişeyi etiketlerken doğru olamaz.

Hedef eylemleri birlikte oldukları nesnenin gelmesi gerektiği durumu, eylemdeki taban adla belirler (Clark ve Clark, 1979). Örneğin, (11)’deki tümcelerin kavramsal yapısı ‘X’i gruplanmış/destelenmiş hale getir’dir.

(11) a. Deniz öğrencileri grupluyor. => Deniz öğrencileri grupladı.

b. Adam kağıtları desteliyor. => Adam kağıtları desteledi.

Yukarıdaki tümceler, ‘grup, deste’ gibi topluluk adlarından türeyen eylemleri içerir. Topluluk adları, Jackendoff’un belirlediği adın anlambilim özelliklerine göre uzamda sınırlıdır. Bu durumda, bu sınıftaki adtabanlı türetimler de uzam boyutunda sonlu eylemleri oluşturacaktır.

6. 2. Yinelenen Olay

Sayılabilir taban adlara sahip yer ve yerleşen eylemlerinde hedefte-bitişli yorum bu eylemlerle birlikte olan nesnenin anlambilimsel özelliklerindeki değişiklikten etkilenir. Bu eylemlerle birlikte tekil nesne yerine çoğul nesne kullanıldığında, hedefte-bitişli olay yorumu değişir. (12)'deki tümcelerde 'kutulama' ya da 'eyerleme' olayı *yinelenen olay* (repeated event) olarak yorumlanır. Ancak, diğer edim eylemlerinden farklı olarak yinelemeye konu olan her olay tamamlanmıştır.

- (12) a. Ali atları # bir saatte /bir saat boyunca eyerledi.
b. Ali bilgisayarları ? bir saatte /bir saat boyunca kutuladı.

Bu örneklerde göze çarpan bir başka nokta da dil konuşurunun *ortak bilgiyi* (mutual knowledge) kullanarak adtabanlı yer ve yerleşen eylemlerini *üleştirme* (distributive) ya da *topluluk* (collective) anlamlarını dikkate alarak yorumlamasıdır. 'Atları eyerle-'de her at için ayrı bir eyer düşünülüp üleştirme bir okuma yapılırken, 'bilgisayarları kutula-'da hem üleştirme hem de topluluk yorumu sözkonusu olur.

- i. Ali bilgisayarların tümünü bir kutuya koydu. (topluluk yorumu)
ii. Ali bilgisayarları ayrı ayrı kutulara koydu. (üleştirme yorum)

Yukarıda belirttiğimiz okumaların her ikisine de sahip olan (12b) hem hedefte-bitişli hem de yinelenen olay yorumlarına açık olacaktır.

7. Yerleşen Eylemlerinde Kılış Belirsizliği

Yerleşen eylemlerinin büyük bir çoğunluğunun tabanında, uzamda sınırları belirlenmemiş, bir tözün hareketini betimleyen kütle adı (cila, asfalt, jöle, un, yoğurt) vardır. Bu adlardan türeyen eylemler, 6. bölümde belirlediğimiz varsayıma göre hedefte-bitişsiz olmalıdırlar. Ancak, (13-18) arasındaki tümcelerde, varsayımımız dışında, kütle adın taban olduğu yerleşen eylemlerinin hedefte-bitişlilik açısından belirsiz olduğunu görüyoruz. Bu eylemler hem hedefte-bitişli hem de hedefte-bitişsiz olarak yorumlanabilirler:

i. Kaplamalar (üstünde)

Kalıcı olan: *kağıtla-*, *vernikle-*, *ilaçla-*, *naftalinle-*

- (13) Deniz masayı 10 dakikada/ 10 dakika boyunca cilaladı.

Kalıcı-katı: *ziftle-, katranla-, mazotla-*

(14) İşçiler yolu 2 günde / 2 gün boyunca asfaltladı.

Akışkanlığı düşük: *tutkalla-, kremle-, merhemle-, rimelle-*

(15) Deniz saçını 10 dakikada / 10 dakika boyunca jöleledi.

Tozumsu: *pudrala-, unla-*

(16) Deniz köfteleri 5 dakikada / 5 dakika boyunca unladı.

ii. Kaplamalar (içinde)

Katkılar: *biberle-, limonla-, tuzla-*

(17) Deniz mantıyı 2 dakikada/2 dakika boyunca yoğurtladı.

Kimyasal: *klorla-, oksijenle-*

(18) Badanaçı boyayı 2 dakikada / 2 dakika boyunca kireçledi.

Yerleşen eylemlerinde, KONUnun ulaştığı YERin bir parçası olması, onun YERin betimleyici özelliğini oluşturması, bu eylemlerin bir tür durum değişikliği anlatımına sahip olduklarını gösterir. Burada örneklediğimiz kılınış belirsizliği diğer durum değişikliği eylemlerinin de (şişmanla-, genişle-, boşal-) tipik özelliğidir. Bu kez aynı özelliği kütle adından türemiş yerleşen eylemlerinde görüyoruz.

(13-18)'deki örneklemedeki ilginç noktalardan biri de, genel anlamda hedefte-bitişli olma kılınış değerinin saptanmasıyla ilişkilidir. Bu tümcelerde, eylemin anlattığı olaya konu olan nesnelere, olaydan tamamen etkilenmiş görünmelerine karşın yine de hedefte-bitişsiz okumasına izin verirler. Bu da bize, Levin (2000), Kennedy ve Levin (2000), Ramchand (2001), Smollett (2005)'de belirtildiği gibi *artan konunun* (incremental theme) ya da *nicelenmiş nesnenin* (quantized object) tek başına hedefte-bitişliliği belirlemede yeterli olmadığına bir tanıttır. (13-18)'deki örneklemede kılınış belirsizliği sergileyen eylemlerin nesnelere anlatılan olayın üzerinde hareket etmesini sağlayan bir özellik ölçüğü oluşturur, ama zorunlu olarak bu ölçüğün sonunu işaret etmezler. Kısaca, nicelenmiş nesnelere kendileri olay üzerinde her zaman bir sınırlama oluşturmazlar.

Bu tür yüklemelere sahip tümcelerde zamanda sonlu yorumları, dilbilgisel araçlarla olduğu kadar anlatılan olay ve nesne hakkındaki *dünya bilgimizi* (real-world knowledge) kullanarak da yapabiliriz (Hay, Kennedy ve Levin, 1999; Kennedy ve Levin, 2000; Rothstein, 2004; Smollett, 2005; Aksan, 2005).

8. Dünya Bilgisi ve Zamanda Sonluluk

Adtabanlı yerleşen eylemlerinde, zamanda sonluluk açısından ortaya çıkan belirsizlik, dünya bilgisine dayalı yorumla açıklanabilir. Dünya bilgisi, daha öncede sözettiğimiz gibi, *genel bilgi* (generic knowledge) ve *özel bilgi* (particular knowledge) oluşur. Bizim konumuzla ilgili olan genel bilgi, insanların uzam, zaman, temel fizik kuralları, doğal ya da yapma türler ve bunların işlevleri hakkında sahip oldukları bilgidir. Bu temele ilişkin bilgi, kişiden kişiye değişmeyen, insanların büyük çoğunluğunun sahip olduğu öngörülen bilgidir.

Dünya bilgisi içindeki genel bilgi ve eylem öbeğinde yer alan etkilenen üyeler hakkındaki ortak uzlaşılar eylemin anlattığı değişim derecesinin sınırı için çıkarım yapmamıza yardımcı olurlar. Özellikle, *konuşma sezdirimleri* (conversational implicatures) değişimin sonlu bir ölçü içinde gerçekleştiği yorumuna konuşanı yöneltir. Bu yoruma ulaşmada Grice'nin *bilgisellik ilkesi* etkin rol oynar. Dil kullanıcısı bildirim çözümlemesinde en fazla bilgiyi içeren yoruma yönelir.

(13-18)'deki tümcelerinde hedefte-bitişsiz yorumlarında, nesne yavaş yavaş eylemin anlattığı özelliği kazanır ancak olayın sonucuna ilişkin hiçbir sezdirimde bulunmaz: duvar boyanır, yol asfaltlanır, köfteler unlanır,vb. Aynı tümcelerinde hedefte-bitişli yorumlarında, eylemin anlattığı olay dünyaya ilişkin genel bilgimizin bize söylediği noktaya geldiğinde, bir başka anlatımla, olaya konu olan nesne ortak uzlaşımız doğrultusunda kabuledilebilir anlamda 'cilalı, jöleli, unlu, badanalı olduğunda' kılınış açısından artık hedefte-bitişlidir.

Ayrıca, (13-18) arasındaki tümcelerde anlatılan olaylara konu olan nesnelere herhangi bir değişiklik dünya bilgisine dayalı hedefte-bitişlilik yorumunu da etkiler. Örneğin (13.) tümcede 'cilalama' olayına konu olan nesnenin yüzey genişliği değiştiğinde, örneğin cilanan nesne masa değil de tırnak olduğunda dünya bilgimiz bize, bu tümce için en bilgisel yorumun hedefte-bitişli olması gerektiğini söyleyecektir. Tırnak, üzerinde cilayı tutabileceği uygun ölçüye gelinceye kadar cilalanacaktır. Bu çıkarım (19a)'da hedefte-bitişli bir olay betimlemesi yapmamızı sağlar. Sürerlik belirteci (19b)'de, tırnak yüzeyinde belirsiz bir cilalama derecesine ulaşmak için hareket edildiğini anlatır. Ancak, zamansal sonluluğu belirsiz bu edim dünya bilgimize pek de uygun değildir. Dil kullanıcısı için en bilgisel yorum tırnağın cilalı olması için belli bir zamansal ve zamansal sınırın varlığının bilinmesidir.

(19) a. Deniz tırnaklarını 10 dakikada cilaladı.

b. Deniz tırnaklarını ??10 dakika boyunca cilaladı.

9. Sonuç

Adtabanlı eylem türetimi tüm dillerde gözlemlenen bir olgudur. Üretken olduğunu söyleyebileceğimiz bu türetim işlemi sonucunda, anlambilimsel boyutta son derece karmaşık eylemler ortaya çıkmaktadır. Bir yönüyle, genel eğilimlerin ve türetilen anlamların tanımlanabilir olduğu işlem, kimi türetimleriyle sorunludur. Pekçok örneğinde, türetim sonucu ortaya çıkan eylemin anlambilimsel yorumu, türetime giren birimlerin anlamlarından kestirilemez olmaktadır.

Türemiş eylemlerin kılınış değerleri, türetime konu olan adın anlambilim özelliklerine bağlı olarak bir noktaya kadar saptanabilir. Yer, yerleşen ve hedef eylemlerinde taban adın sayılabilir olması türemiş eylemin zorunlu olarak hedefte-bitişli olmasını sağlarken, yerleşen eylemlerinde taban adın kütle adı olması hedefte-bitişsizlik yorumu için olası bir zemindir. Aynı eylemler hedefte-bitişli olarak da yorumlanabilir.

Bu çalışmadaki örneklemin sunduğu bir başka sonuç da eylem öbeğinin sahip olduğu hedefte-bitişli kılınış değerinin saptanmasına ilişkindir. Artan konu ya da nicelenmiş nesne tek başına hedefte-bitişliliği belirlemede yeterli değildir. Hedefte-bitişlilik ve nesnenin sergilediği değişim derecesi birbirinden bağımsız gerçekleşebilir. Taban adın kütle adı olduğu yerleşen eylemlerinde gözlemlediğimiz gibi, “bir eylem hedefte-bitişli olmadan da belli bir değişim derecesine sahip olabilir” (Kennedy ve Levin, 2000:11). Bu tür eylemlerin sonlu yorumları, sözcüde anlatılan olay ve nesne hakkındaki dünya bilgimiz ve türsel bilgimiz yardımıyla yapılır.

Kaynaklar

- Aksan, Y. 2005. Scalar semantic representation of aspectually variable verbs in Turkish. S. Yağcıoğlu ve A. Cem-Değer (Haz.) *Advances in Turkish Linguistics*, 93-106. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Aronoff, M. 1980. Contextuals. *Language*, 56: 4, 744-758.
- Aronoff, M. 1984. Word formation and lexical semantics. *Quaderni di semantica*, V: 1, 45-49.
- Aydemir, Y. 2006. Sözlüksel görünüş ve Türkçe eylemlerin anlambilimsel sınıflandırılması: Sözlükçe-sözdizim etkileşimi. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Baker, M. 1988. *Incorporation*. Chicago: Chicago University Press.
- Brinton, L. 1991. The mass/count distinction and aktionsart. *Belgian Journal of Linguistics* 6, 47-69.
- Buck, R. 1993. Affectedness and other semantic properties of English denominal locative verbs. *American Speech* 68:2, 139-160.
- Clark, E.V. ve H. H. Clark. 1979. When nouns surface as verbs. *Language* 55:4, 767-810.

- Comrie, B. 1985. Causative verb formation and other verb-deriving morphology. T. Shopen (Haz.) *Language typology and syntactic description 3: Grammatical categories and the lexicon*, 309-348. Cambridge: Cambridge University Press.
- Don, J. 1993. *Morphological conversion*. Utrecht: OTS.
- Dowty, D. 1991. Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 67, 547-619.
- Hale, K ve J. Keyser. 1992. The syntactic character of thematic structure. I.M Roca (Haz.) *Thematic structure: Its role in grammar*, 107-143. Berlin: Foris.
- Hale, K. ve J. Keyser. 1993. On argument structure and the lexical expression of syntactic relations. K. Hale ve S. J. Keyser (Haz.) *A view from the building 20*, 53-109. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hale, K. ve J. Keyser. 1998. The basic elements of argument structure. *MIT Working Papers in Linguistics* 32, 73-118.
- Harley, H. 1999. Denominal verbs and aktionsart. *MIT Working Papers in Linguistics* 35, 73-85.
- Harley, H. 2005. How do verbs get their names? Denominal verbs, manner incorporation, and the ontology of verb roots in English. N. Erteschik-Shir ve T. Rapoport (Haz.) *The syntax of aspect*, 42-64. Oxford: Oxford University Press.
- Hay, J., C. Kennedy ve B. Levin 1999. Scalar structure underlies telicity in 'degree achievements'. *SALT* 9, 124-144.
- Higginbotham, J. 2000. Accomplishments. *Proceedings of Glow in Asia II*, Nagoya, Japan, 2000.
- Hopper, P. ve S. Thompson 1985. The iconicity of the universal categories 'noun' and 'verb'. J. Haiman (Haz.) *Iconicity in syntax*, 151-183. Philadelphia: John Benjamins.
- Jackendoff, R. 1990. *Semantic structures*. Cambridge: MIT Press.
- Jackendoff, R. 1991. Parts and boundaries. B. Levin ve S. Pinker (Haz.) *Lexical and conceptual semantics*, 9-46. Cambridge: Blackwell.
- Jackendoff, R. 1996. The proper treatment of measuring out, telicity, and perhaps even quantification in English. *NLLT* 14, 305-351.
- Kageyama, T. 1997. Denominal verbs and relative salience in lexical conceptual structure. T. Kageyama (Haz.) *Verb semantics and syntactic structures*, 45-94. Tokyo: Kurosio.
- Kennedy, C. ve B. Levin 2000. Telicity corresponds to degree of change. *Michigan State University*, Nov. 30, 2000. www.ling.nwu.edu/~kennedy/.
- Kiparsky, P. 1997. Remarks on denominal verbs. A. Alsina, J. Bresnan ve P. Sells (Haz.) *Complex predicates*, 473-498. Stanford: CSLI.

- Krifka, M. 1989. Nominal reference, temporal constitution and quantification in event semantics. R. Bartsch ve diğ. (Haz.) *Semantics and contextual expression*, 75-115. Dordrecht: Foris.
- Krifka, M. 1998. The origins of telicity. S. Rothstein (haz.) *Events and grammar*, 197-236. Dordrecht: Kluwer.
- Levin, B. 2000. Aspect, lexical semantic representation, and argument expression. *Berkley Linguistic Society* 26: 413-430.
- Plag, I. 2000. On the mechanisms of morphological rivalry: A new look at competing verb-deriving affixes in English. *Anglistentag 1999*. Tübingen: Niemeyer.
- Ramchand, G. C. 1997. *Aspect and predication*. Oxford: Clarendon.
- Ramchand, G. 2001. *Aktionsart, l-syntax and selection*. Utrecht conference on aspect, ms. Oxford: Oxford University. <http://users.ox.ac.uk/~gcram/research/utproc.pdf>.
- Rose, J. 1973. Principled limitations on productivity in denominal verbs. *Foundation of language*, 10, 509-26.
- Rothstein, S. 2004. *Structuring events*. Oxford: Blackwell.
- Smollett, R. 2005. Quantized direct objects don't delimit after all. H. Verkuyl, H. de Swart ve A. von Hout (Haz.) *Perspectives on aspect*, 41-60. Berlin: Springer.
- Talmy, L. 1985. Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. T. Shopen (Haz.) *Language typology and syntactic description 3: Grammatical categories and the lexicon*, 57-149. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tenny, C. 1994. *Aspectual roles and the syntax-semantics interface*. Dordrecht: Kluwer.
- Verkuyl, H. 1993. *A theory of aspectuality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wechsler, S. 2001. Resultatives under the 'event-argument homomorphism' model of telicity, N. Erteschik-Shir ve T. Rapoport (Haz.) *The syntax of aspect*, 274-286. Oxford: Oxford University Press.
- Woodworth, N. 1991. >From noun to verb and from verb to noun. *Yayımlanmamış doktora tezi*, SUNY, New York.